

УДК 821. 161.2-2

С. І. Ковпик

**ПСИХОТИПИ МЕШКАНЦІВ ПРОВІНЦІЙНОГО МІСТЕЧКА
У ПОВІСТІ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА
“1812 ГОД В ПРОВИНЦИИ”**

Повість “1812 год в провинции” вперше була надрукована в журналі “Отечественные записки” у 1843 році. Відомо, що Г. Квітка-Основ'яненко належав до того покоління українських письменників, які були не просто сучасниками, а й активними учасниками подій Вітчизняної війни 1812 року. Окрім цього, письменник служив у народному ополченні комісаром і тому дуже добре знав психіку й психологію як окремих осіб і особистостей, так і всіх основних верств тодішнього суспільства – він просто жив одним духом тодішніх повітових містечок і великих міст.

Спочатку все це вилилося у формі статті “1812 год в провинции”, про яку автор 1842 року писав А. О. Краєвському в листі від 17 жовтня 1842 року: *“В ней изложено всё начиная от первых известий о вторжении неприятеля, собрании ополчения, вестей о Смоленске, Бородинской битве. Все это изложено в действии, рассказы, толки, понятия, действия сословий, кое-какие эпизоды и проч. и проч.”* [1, с. 349]. Напевне за згодою та й порадами адресата письменник 1843 року пише повість під тією ж назвою – “1812 год в провинции”.

Саме такий підхід письменника до зображення подій і людей 1812 року дає підстави порушити в статті питання й проблеми психопоетики та психології персонажів, окремих особистостей, соціумів повісті Г. Квітки-Основ'яненка “1812 в провинции”.

Автор розпочав повість розповіддю про те, як мешканці одного з провінційних містечок готуються до дня народження. Хатні турботи дворянської родини носили радісний характер, адже всі перебували в очікуванні великої кількості гостей. І саме в розпал загальної ейфорії підготовки до свята зовсім не очікувану звістку для всіх привезла їхня кума Агафія Семенівна, яка не пояснивши саму сутність звістки, але трагічно заламуючи руки, декілька разів на вухо господині прошепотіла: *“Ох, кумушка! пропали мы, кумушка!.. пропали мы... Тяжкие времена пришли! Недаром говорят, что високосный год всегда несчастлив...”* [1, с. 407].

Проте цю страшну звістку їй не вдалося приховати надовго. Першим і найбільючіше прореагував на звістку про напад Бонапарта голова родини Тимофій Петрович: *“Не бывает тому! Русская земля осквернена... и кем же?.. Французами!..”* [1, с. 408], а за ним й інші, але по-різному реагували на звістку. Проте всі вони разом створили атмосферу метушні, паніки й навіть загальної апатії. Цю емоційно-динамічну картину митець підсилює кожним його висловлюванням,

кожною реплікою персонажів та кожною реакцією на звістку тих гостей, які постійно приїздили – їхні усміхнені обличчя й настрої змінювалися також по-різному, але одразу й неодмінно: *“Иной, размышляя, вдруг одушевится – и молчит, другой вздыхает – и молчит; так сошлись несколько лиц вместе, с сердечною горестью глядят друг на друга – и молчат”* [1, с. 410]. Та стан миттєвого шоку тривав доти, доки чоловік Агафії Семенівни не повідомив усім, що звістка про напад французів не секрет, а цілком офіційна інформація для всіх дворян. Після такого офіційного повідомлення настрої гостей не тільки уподібнюються (переростають в тривожне очікування й у пошук виходу) – настає пора спогадів та інтелектуальних зусиль і роздумів: *“Все ободрились, услышав от Марка Ефимыча, при Екатерине командовавшего батальйоном пехотного полка, как легко тогда разбивали турецкие армии и шайки поляков. Как удобно собрать ополчение, кто с чем горазд, массою заслонить Россию и принудить неприятеля отретироваться, в вдогонку бить его без пощады. Все шли охотно на такую брань; но только и слышны были совещания, на кого оставит семейство, хозяйство и т. под”* [1, с. 412]. Саме ці спогади, роздуми, ще не визрілі плани й до кінця не обдумані способи протистояння ворогові створили такий особливий психостан всезагального мисленнєвого напруження, який психологи називають “афіліацією”, тобто прагненням подолати і всезагальний страх і самотність кожного окремого члена громади чи всього суспільства. При всьому цьому Г. Квітка-Основ’яненко чітко й виразно окреслює два гендерно визначені типи персонажів: жінки, стежачи за тим, як чоловіки із особливим піднесенням обговорювали план знищення французів і не перестаючи переживати за себе особисто, не цуралися роздумів про форми боротьби – вони *“судить об этом по-своему”* [1, с. 412].

Сповна логічним і неминучим виявився наступний психостан громади містечка: помітно згуртована навколо ідеї пошуків форм, способів і засобів протистояння французам, вона раптом чує, що ворог уже під Смоленськом і впадає в стан повного психологічного збудження. По-новому збудилася пам’ять, уява, домисли, фантазії: з одного боку, вони прискорили й стимулювали більш-менш спокійні роздуми, а з іншого – почали малювати перед кожним далеко не райдужні картини – від близьких кривавих сутичок до картин життя “під французом”. Так, нова звістка про те, що французи взяли Смоленськ та інші міста справді збурила ауру упевненості й пафосу майбутньої перемоги – громада знову почала диференціюватися і втрачати цілісність – кожен знову думав про себе.

Постійно загострювали хвилювання все нові й нові повідомлення про просування французів у глибини держави: *“Все были в трепетном ожидании. “Куда, на какие области направит неприятель путь свой? Где наша армия?”* [1, с. 425]. Такі роздуми панували переважно у керівництва губернії. Дворяни приїздили щодня до міста, щоб обговорити те, як далі діяти, що робити, як чинити. А в цілому серед

дворян панувало нетерпіння, бажання помсти ворогові. Тут автор дуже вдало описує зміну настроїв дворян, які щодня очікували новини з Москви: *“На лице каждого смущение, беспокойство, но без уныния, без горести: ожидают какого-то всеобщего потрясения, долженствующего привести всеобщее действие...”* [1, с. 425].

У такій метушливій атмосфері дуже помітно активізувалися у губернських містечках спекулянти, які розповсюджували слухи про те, що ворог може легко перемогти, а тому потрібно дуже швидко позбутися вітчизняних грошей і чекати розв'язки військових дій. Думки спекулянтів працювали тільки на те, щоб під час військової компанії собі отримати зиск, а тому вони пропонували капіталістам перевести асигнації в золото, яке у разі перемоги французів підніметься в ціні: *“При несчастии армии нашей все помещики с ассигнациями будут лишены даже необходимого, тогда мы предложим им свой капитал”* [1, с. 427]. Проте, такі пропозиції викликали навіть у капіталістів обурення: *“Только ваша черная душа могла придумать такое ужасное средство, воспользовавшись всеобщим смущением, удовлетворяют гнусное свое корыстолюбие!”* [1, с. 428]. Така рішучість дворянства на деякий час притлумила апетити спекулянтів.

Г. Квітка-Основ'яненко детально описує наступний стан загального психологічного напруження, який виникає одразу після того, як прийшло звернення царя до російського народу. Усі вікові категорії дворян помітно оживились, а особливо молодь, яка з нетерпінням чекала відправки на фронт. Принципово нові настрої, стани й нова атмосфера запанувала в містечку після оголошення тексту звернення царя до народу: *“Каждый в убедительных выражениях доказывал каждому, что необходимо всем идти и жертвовать всем... и если бы можно было дать волю действовать каждому по мыслям и чувствам его, то, конечно, зала в одно мгновение опустела бы и каждый спешил бы домой снаряжаться и устраивать крестьян своих к походу против врага...”* [1, с. 433]. Захисний рефлекс маси спрацьнував блискавично, а тому всі рішення дворяни приймали швидко й без особливих дискусій: *“Обозревая всю бедствующую и стенищую Россию...”* [1, с. 438].

Так із допомогою прийомів зіставлення, протиставлення та контрасту письменник посилав читачеві все потужніші й помітніші позитивні імпульси, емоції, настрої й надії. А потім у формі офіційного повідомлення він посіває упевненість у перемозі: всі війська об'єднано під одним командуванням досвідченого Кутузова, що безумовно *“...усилило ожидания непременно всего хорошего, изменяющего весь ход дела...”* [1, с. 438] – піднялася всеохоплююча хвиля загальної позитивно-психологічної динаміки. І все стало складатися так, що люди, замість звичайних питань про здоров'я, почали питати один одного про добрі вісті з фронтів, про кількість загиблих, твердячи: *“Царев ум, Кутузова исполнение, да русский штык отведут эту страшную беду”* [1, с. 441].

А хитрощі Кутузова у битвах під Можайськом і Бородіним викликали особливу упевненість більшості персонажів: *“Москва бессмертна: снова народится, а опакоенное проклятым французом очистится огнем и пламенем. Пусть только поведут нас – сделаем дело”* [1, с. 443]. Більше того, прості люди згодні були йти й самотійно, без керівників і настанов, захищати рідну землю скрізь, де є завойовник – у психіці персонажів повністю запанував стан ажитації, тобто такої бурхливої емоційної реакції людей в екстремальних ситуаціях та умовах, який не надовго закріпився у громаді. І тільки спільне керівництво містечка, добре знаючи про всі настрої, психостани й роздуми та домисли громади, про зміни й перебіги в них, а також саме будучи раз і назавжди спантеличеним і розгубленим, тільки те й робило, що чекало традиційних вказівок “зверху” – з самої Москви, а їх не було й не було.

Загальний психологічний стан провінційних містечок змінювався знову миттєво: *“Шумный, живой, веселый до того город совсем изменился. Множество людей было на улицах, но все это в неподвижных толпах, с унынием, с какой-то боязливостью ожидающих чего-то страшного, необыкновенного. Слушают, рассуждают, предугадывают, что может случиться, лица человеческого нет ни на одном из них; только выслушавши рассказ, вздыхают, поднимают полные слез глаза к небу...”* [1, с. 444]. Тобто, панував стан психічного відчаю, який супроводжувався імпульсивними діями, емоційними переживаннями. Мешканці провінції поводити себе по-різному: одні були *“в полном трауре”*, інші – перечитували необхідну літературу, в якій детально описувалось те, як потрібно доглядати за пораненим, як втішати їх. А тому звістка про полоненого француза в такій атмосфері суцільного відчаю сприймалась по-особливому: *“Все оставили свои занятия: дамы проезжали мимо его в экипажах, смотрели в окна из близстоящих домов, все осматривали его с большим вниманием”* [1, с. 445]. І коли міщани з’ясували, що полонений не викликає навіть наляканості, ні страху й огиди – всі були здивовані: *“Как армия, составленная из таких тщедушных, могла из своего государства пройти так далеко? Как они имеют дух и смелость стоят против наших?”* [1, с. 445]. Поява саме такого полоненого дуже швидко відновила й зміцнила прагнення провінціалів будь-якою ціною розбити французів. Окрім цього, вона повернула людям упевненість у тому, що армія під командуванням Кутузова обов’язково переможе ворога: *“Да таких сверчков наш один богатырь десяток сразу нанижет на штык!”* [1, с. 445], – такі думки і настрої загуляли в головах і на вустах багатьох мешканців провінційного містечка. У тому ж дусі заговорила й повела себе навіть більшість дітей. А деякі з них почали ще й дражнити француза, намірялися й жбурляли в нього каміння, хоча мудріші дорослі стримали дитячий запал, пояснивши: *“Не смейте трогать его; он полонный...”* [1, с. 446].

Поступово окремі події, події ряди й виключна подієвість повісті “1812 год в провинции” набрали такої сили впливу, такої динаміки й вагомості, що фактично навіть кожна нова звістка чи вісточка з фронтів не просто впливала на поведінку окремих людей і соціумів, а й принципово змінювала психостани й рівні вияву психіки всієї громади містечка – аж до появи реального полоненого француза. Саме тому Г. Квітка-Основ'яненко на цей раз уміснює унікає виокремлення думок, слів, дій і вчинків представників різних соціумів, адже наростаюча небезпека і загроза з боку ворога здатна сконсолідувати людей усіх соціальних прошарків.

Як справжній психолог письменник майстерно описує навіть те, як різні люди, слідкуючи за виразом обличчя губернатора, без будь-яких запитань дізнаються про ті чи інші зміни, що відбуваються під час кровопролитних сутичок між двома арміями: *“Заметили окружающие, что губернатор изменился в лице, сделался мрачен и имел беспрестанные сношения с губернским предводителем. Совещания их были втайне, но наблюдатели заметили, что лица их были мрачнее и мрачнее”* [1, с. 446]. А тому звістка від губернатора про те, що Москву здали французам знову ввела мешканців у стан психологічного відчаю. І тут автор спробував показати, як прореагували на цю звістку різні прошарки населення. Так, наприклад, дворяни прискіпливо допитувались, як саме віддали Москву чи з боєм, чи без бою. А прості люди не довіряючи чуткам, обережно перепитували губернатора: *“Страшно и подумать, не то чтобы вымолвить! Что будто Москва... взята?”* [1, с. 451].

До неоднозначного психостану громади (від відчаю до боротьби) почав ще й вживлюватися неохочий настрій – окремі люди почали плакати, збиратися в невеличкі гуртки й з вуст у уста передавати свої відчуття майбутньої небезпеки: *“Мрачное молчание овладевало...”* [1, с. 453]. Цей стан викликав у всіх апатію: *“К чему я буду хлопотать, заботиться о посеве на будущее лето, сохранять теперь снятое, когда придет враг, возьмет, истребит все, когда я в жизни моей не уверен... Пропадай все! Лучше сам истреблю; не доставайся врагу”* [1, с. 453]. А дехто бачив вихід лише у втечі: *“Удобнее всего было удалиться в Малороссию, но злодей знает, что край изобилует: наверное, значительную часть войск своих введет туда на зиму...”* [1, с. 453]. Відчай був настільки разючий, що мешканці провінційного містечка готові були втікати на Кавказ, кожен роздумував так: *“Лучше поселиться у самих черкес, этих диких народов, нежели оставаться с этими образованными европейцами...”* [1, с. 454]. Усі ці та подібні емоції зникали тоді, коли хтось із мешканців починав розмірковувати над тим, чому армія під командуванням легендарного Кутузова так швидко здає французам одну за одною губернії, що буде далі з батьківщиною. Відчай, песимізм розповсюджувався і серед деяких панських підлеглих, зокрема лакеїв: *“Когда они не думают уже ни о чем... И нам не должно прочить*

ничего, бросить приготовление запасов, все, что есть лучшего, скрывать в лесах, зарывать в землю и ждать врага” [1, с. 455]. Саме вони вдавалися до спекуляцій.

Звістка про створення ополчення докорінно вплинула на психологічну атмосферу провінційного містечка. Чоловіки готувались до походу, а жінки оплакували кожну їхню річ, не відходили від них ні на хвилину. Тобто, у скрутні моменти життя люди вчилися цінувати і берегти все те, що було створено у мирний час: *“Жестокое было время! Решительно все семейства были в одинаковой степени скорби – одни как действующие, другие, по связям, участвующие. В самом деле, государство потрясено сильно, отечество может погибнуть, всеобщая повсюду беда, разорение, и в частности каждый теряет все, предусматривая и свою неминуемую гибель. От такого всеобщего разрушения отчаяние овладело всеми...”* [1, с. 463].

Війна, страх, відчай вплинули на психіку мешканців провінції так, що вони зовсім по-іншому сприймали своє життя, життя свої близьких. Не забув автор сказати, що навіть *“девицы почувствовали, что русское “милая” гораздо приятнее, нежнее, милее, приличнее прекрасным ротиком выговаривать, нежели грубое, шипящее, трещащее, рычащее “та чере” – шииш, ррр... “Это ужасъ, как мы не понимали прежде!”*” [1, с. 501].

Г. Квітка-Основ'яненко у повісті “1812 год в провинции” дав характеристику масової поведінки людей, яка відзначається тим, що всі вони одночасно переживають схожі психічні стани, настрої, які спричиненні звісткою про війну Росії з військами Наполеона. Письменник сформував поведінкові стереотипи людей, які зумовлені механізмом навіювання, емоційного резонансу. А це спричинило масову істерію, паніку, песимістичні настрої тощо. Емоційний дискомфорт переживали у такі часи всі прошарки тогочасного суспільства: від дворян до лакеїв. Проте адаптаційний синдром у мешканців провінції тривав не довго, оговтавшись від страхітливих звісток про захоплення Москви французами, вони об'єдналися і дали достойну відсіч ворогам.

А загалом слід сказати, що Г. Квітка-Основ'яненка створив дивовижну як на першу половину XIX століття систему надглибинних і багатопланових, багатоповерхових і масштабних зрізів суспільної психіки, свідомості й самосвідомості: від емоційно-інтелектуальних, вольових і безвільних спогадів пересічної особини й особистості до психостанів соціумів, громади й суспільства. Письменник надзвичайно глибоко й масштабно проник у найпотемніші закутки душі і роздумів окремих людей і в саму сутність логічних, природних і неминучих психостанів громади, а через неї і в психостани суспільства.

Список використаної літератури

1. Квітка-Основ'яненко Г. Твори : у 7 т. / Григорій Квітка-Основ'яненко. – Т. 6 : Прозові твори / упоряд., авт. передм. та прим. І. О. Лучник та К. М. Секарева. – К. : Наукова думка, 1981. – 636 с.

2. Квітка-Оснoв'яненко Г. Твори : у 7 т. / Григорій Квітка-Оснoв'яненко. – Т. 7 : Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті. Листи / упоряд., авт. передм. та прим. Р. С. Міщук. – К. : Наукова думка, 1981. – 567 с.

Ковпик С. І. Психотипи мешканців провінційного містечка у повісті Г. Квітки-Оснoв'яненко “1812 год в провинции”

У статті досліджено проблеми психопоетики та психології персонажів повісті “1812 год в провинции”. Г. Квітка-Оснoв'яненко, будучи сам активним учасником подій 1812 року, зумів передати той особливий емоційний стан мешканців провінційних містечок, які жили в очікуванні приходу на їхню землю французів. Письменник детально описав напругу, яка панувала в ті часи серед мешканців провінції.

Представники різних соціумів по-різному мислили й жили у тяжкі воєнні часи. Письменник показав механізм психіки людини, яка живе у стані страху й очікування.

Ключові слова: психотипи, провінція.

Ковпик С. И. Психотипы жителей провинции в повести Г. Квитки-Оснoв'яненко “1812 год в провинции”

В статье исследованы проблемы психоэтики и психологии персонажей повести “1812 год в провинции”. Украинский писатель Г. Квитка-Оснoв'яненко, будучи сам активным участником событий 1812 года, сумел передать все те эмоции, настроения, которые преобладали в первые дни нашествия французов на Россию. Психология жителей провинциальных городков отличалась тем, что они, живя в информационной изоляции, моментально погружались в состояние афiliation. Писатель детально и скрупулезно описал состояние общей напряженности, которая ненадолго воцарилась в провинции.

Жители провинциальных городов разных социумов по-разному мыслили и чувствовали в эти тяжелые для России дни. С помощью приёмов сопоставления и контраста писатель сумел послать реципиенту мощнейшие импульсы эмоций и настроений от всех тех событий, которые переживали жители провинции 1812 года.

Ключевые слова: психотипы, провинция.

Kovpik S. I. Psychotypes of the Inhabitants of the Province in the Story of G. G. Kvitka-Osnoviynenko “1812 in the Province”

The article is devoted to the psychotypes of the inhabitants of province in the story G. G. Kvitka-Osnoviynenko “1812 in the Province”. Author defines state of mind the inhabitants of the province before war. The experience of the inhabitants of the province is strongly emotion.

Key words: psychotype, inhabitant, province.

Стаття надійшла до редакції 1.09.2012 р.

Прийнято до друку 30.11.2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Савенко І. Л.